

KAMERAL SOLIQ TEKSHIRUVINI TASHKIL ETISH VA AMALGA OSHIRISH TARTIBI HAMDA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Shohsanam Rahimberdiyeva O‘tkirbek qizi

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Soliq tushumlarining barqarorligi davlat budjeti vazifalarini bajarish uchun zarur. Shu bilan birga, soliq nazorati tadbirkorlik faoliyatiga ortiqcha to‘siq yaratmasligi lozim. Kameral soliq tekshiruvni ushbu ikki vazifani uyg‘unlashtirish imkonini beradi: soliq organi taqdim etilgan hisobotlar va o‘zida mavjud boshqa ma’lumotlarni tahlil qilib, hisob-kitoblardagi ehtimoliy xatolarni aniqlaydi. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 138-moddasi hamda Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvardagi 1-son qarori bilan tasdiqlangan tartib kameral tekshiruvning huquqiy asosini belgilaydi.

Kameral tekshiruvni tashkil etish, avvalo, soliq xavfini baholashdan boshlanadi. Soliq organi hisobot ko‘rsatkichlarini unda mavjud boshqa ma’lumotlar bilan solishtiradi va izoh talab qiladigan tafovutlarni aniqlaydi. Tekshiruvni tayinlash haqidagi buyruqda soliq to‘lovchining nomi va identifikatsiya raqami, tekshiruvchi xodim, tekshiriladigan davr va muddat, shuningdek, soliq turlari ko‘rsatiladi. Bunday rasmiylashtirish tekshiruv doirasini aniq belgilaydi: soliq to‘lovchi aynan qaysi davr va qaysi hisob-kitob yuzasidan savol tug‘ilganini bilishi kerak.

Keyingi bosqichda mutaxassis hisobotdagi ko‘rsatkichlar orasidagi farqning sababini o‘rganadi. Masalan, korxonaning qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha deklaratsiyasidagi aylanma uning boshqa elektron ma’lumotlarida aks etgan aylanmadan farq qilsa, bu holat qo‘shimcha tahlil uchun asos bo‘ladi. Biroq har bir

farq yashirilgan daromadni anglatmaydi. Hisobot davrlari, tuzatishlar yoki operatsiyaning hisobga olish tartibi ham tafovutga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun tekshiruvning sifati faqat dastur qancha farqni topganiga emas, mutaxassis ushbu farqlarni qanchalik to'g'ri talqin qilganiga ham bog'liq.

Tafovut aniqlanganda soliq to'lovchiga uni tuzatish yuzasidan talabnoma yuboriladi. Soliq to'lovchi aniqlashtirilgan hisobot berishi yoki ko'rsatkichlarini asoslab tushuntirishi mumkin. Bu bosqich ikki tomon uchun ham ahamiyatli: soliq organi xulosasini qo'shimcha ma'lumot bilan tekshiradi, tadbirkor esa hisobidagi xatoni nizoni chuqurlashtirmasdan bartaraf etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kameral nazorat samarali ishlashi uchun talabnoma umumiy ogohlantirish ko'rinishida emas, tafovutning davri, soliq turi, hisoblash usuli va uni keltirib chiqargan ko'rsatkichlar tushunarli bayon etilgan hujjat bo'lishi lozim.

2025-yil ma'lumotlari kameral tekshiruvning ko'lami sezilarli ekanini ko'rsatadi. Soliq qo'mitasi ma'lumotiga ko'ra, 2025-yil yanvar–iyun oylarida 29,3 mingta soliq to'lovchida kameral tekshiruv o'tkazilgan. Bu o'sha davrda faoliyat yuritgan 549,9 mingta tadbirkorlik subyekting 5,3 foizi edi. Tekshiruvlarda 19,1 trln so'mlik tafovut aniqlangan va ular yuzasidan talabnomalar yuborilgan. Tafovutning 7,4 trln so'mi qo'shilgan qiymat solig'iga, 6,7 trln so'mi foyda solig'iga, 2,8 trln so'mi aksiz solig'iga to'g'ri kelgan. Bu raqamlar tekshiruvda ayniqsa yirik soliq turlari bo'yicha hisob-kitoblarni solishtirish muhim o'rin tutganini ko'rsatadi.

Yil davomida qamrov yanada kengaygan. 2025-yil yanvar–sentabr oylarida 41,2 mingta soliq to'lovchida kameral tekshiruv o'tkazilib, 27 trln so'mlik tafovut aniqlangan. Uning 12,3 trln so'mi qo'shilgan qiymat solig'i, 9 trln so'mi foyda solig'i, 3 trln so'mi aksiz solig'i va 1 trln so'mi mol-mulk solig'i bilan bog'liq bo'lgan. Sohalar bo'yicha umumiy ovqatlanish, savdo va xizmat ko'rsatishda 13,1 trln so'm, ishlab chiqarishda 5,5 trln so'm, qurilishda 3,3 trln so'm tafovut qayd etilgan. Bu 2025-yilning to'qqiz oylik natijasi, yil yakunining ko'rsatkichi emas.

Shuningdek, 27 trln so‘m aniqlangan tafovutni budjetga amalda undirilgan mablag‘ deb talqin qilish noto‘g‘ri: tafovutlarning bir qismi keyinchalik soliq to‘lovchi tomonidan asoslab berilishi mumkin.

Mazkur statistikadan bir necha xulosa chiqarish mumkin. Birinchidan, tekshiruv barcha subyektlarda bir xil hajmda o‘tkazilmaydi; ma‘lumotlarni tahlil qilish tekshiriladigan holatlarni tanlashda muhim rol o‘ynaydi. Ikkinchidan, tafovutlarning QQS va foyda solig‘ida katta bo‘lishi ushbu soliqlar bo‘yicha hisobot ma‘lumotlarini o‘zaro solishtirishni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Uchinchidan, savdo, xizmat ko‘rsatish, ishlab chiqarish va qurilishdagi ko‘rsatkichlar sohalarning faoliyat xususiyatiga mos tahlil mezonlarini ishlab chiqish foydali bo‘lishini anglatadi. Masalan, savdoda tushum va realizatsiya ko‘rsatkichlari, qurilishda esa shartnoma, bajarilgan ish va daromadni tan olish davri o‘rtasidagi muvofiqlik alohida e‘tibor talab qilishi mumkin.

Kameral tekshiruv samaradorligini oshirishning birinchi yo‘nalishi — ma‘lumotlar sifatini yaxshilash. Turli axborot tizimlaridagi bir operatsiya har xil davrda yoki turlicha tasnifda aks etsa, avtomatik solishtirish asossiz signal berishi mumkin. Shu sababli ma‘lumotlarni yangilash va tuzatish tartibi izchil ishlashi zarur. Dastur ko‘rsatgan farq mutaxassis tomonidan mazmunan tekshirilsa, tadbirkorga yuboriladigan talabnomalar aniqroq bo‘ladi, soliq organining va soliq to‘lovchining vaqti tejaladi.

Ikkinchi yo‘nalish — tekshiruvdan oldin xatoni ixtiyoriy tuzatishga yordam berish. Soliq qo‘mitasining ma‘lumotiga ko‘ra, 2025-yil yanvar–noyabr oylaridagi tekshiruvdan oldingi tahlillar natijasida 106 255 ta korxona ko‘paytirishga qayta hisobot topshirgan va 3,1 trln so‘m soliq hisoblangan. Bu raqamlarni kameral tekshiruv natijasi bilan qo‘shib hisoblash mumkin emas: tekshiruvdan oldingi tahlil alohida jarayondir. Biroq ushbu tajriba soliq to‘lovchiga xatoni erta ko‘rsatish va uni mustaqil tuzatish imkoniyatining amaliy ahamiyatini namoyon etadi.

Uchinchi yoʻnalish — talabnomalar va javoblarni koʻrib chiqish sifatini oshirish. Talabnomada “hisobotda tafovut mavjud” deyishning oʻzi yetarli emas. Unda qaysi koʻrsatkich qaysi maʼlumot bilan solishtirilgani, farq summasi qanday hisoblangani va soliq toʻlovchi qanday hujjat yoki izoh bilan javob berishi mumkinligi ravshan ifodalanishi kerak. Soliq toʻlovchi taqdim etgan asoslar esa har bir holatning mazmunidan kelib chiqib baholanishi lozim. Asoslangan javobni inobatga olish tekshiruv xulosasining ishonchliligini oshiradi va takroriy murojaatlar ehtimolini kamaytiradi.

Toʻrtinchi yoʻnalish — natijadorlikni toʻgʻri oʻlchash. Faqat oʻtkazilgan tekshiruvlar soni yoki aniqlangan dastlabki tafovut summasi samaradorlik haqida toʻliq tasavvur bermaydi. Buning uchun aniqlangan farqlardan qanchasi soliq toʻlovchi tomonidan asoslangani, qanchasi tuzatilgani, qayta hisoblangan summalardan qanchasi amalda toʻlangani va oʻxshash xatolar keyingi hisobotlarda takrorlangan-takrorlanmagani ham kuzatilishi kerak. Masalan, bir korxonaga bir xil xato yuzasidan qayta-qayta talabnoma yuborish oʻrniga, xatoning sababini tushuntirish uning kelgusida oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kameral soliq tekshiruvi hisobotlardagi ehtimoliy xatolarni aniqlash, soliq toʻlovchining izohini olish va zarur tuzatishlarga erishish mexanizmidir. 2025-yilning toʻqqiz oyida 41,2 mingta soliq toʻlovchida tekshiruv oʻtkazilib, 27 trln soʻmlik tafovut aniqlangani ushbu nazorat shaklining koʻlamini koʻrsatadi. Uning haqiqiy samarasi esa aniqlangan tafovutning katta boʻlishi bilangina belgilanmaydi. Maʼlumotlarning aniqligi, xavfni asosli baholash, tushunarli talabnoma yuborish, soliq toʻlovchining dalillarini xolis koʻrib chiqish va xatolarning takrorlanishini kamaytirish kameral tekshiruvni yanada samarali tashkil etishning asosiy shartlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston Respublikasining Soliq kodeksi : 2019-yil 30-dekabrda qabul qilingan. — URL: <https://lex.uz/acts/-4674902>.

2. Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida : O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvardagi 1-son qarori. — URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5206072>.

3. Abdulxayeva Sh. Soliqlarni raqamlashtirish: QQS ning muammo va istiqbollari / Sh. Abdulxayeva // *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*. — 2024. — 2-jild, 8-son. — URL: <https://green-eco.uz/index.php/GED/article/view/2708>.

4. Aslett J. *Tax Administration: Essential Analytics for Compliance Risk Management* / J. Aslett, G. González, S. Hamilton, M. Pecho. — Washington, DC : International Monetary Fund, 2024. — 49 b. — (Technical Notes and Manuals ; 2024/001). — DOI: 10.5089/9798400260063.005.

5. Bryantseva L. V. Kameralnye nalogovye proverki: analiz praktiki provedeniya v Rossiyskoy Federatsii i problemy povysheniya effektivnosti / L. V. Bryantseva, M. A. Sosedov // *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*. — 2023. — 16-jild, 4-son (79). — B. 321–332. — URL: <https://vestnik.vsau.ru/wp-content/uploads/2024/02/321-332.pdf>.

6. Evloyeva A. B. Tsifrovizatsiya v Rossiyskoy Federatsii: aktualnye problemy i puti resheniya v sfere nalogovykh proverok / A. B. Evloyeva, V. L. Rykunova, A. A. Goryainov // *Natsionalnaya bezopasnost / nota bene*. — 2024. — 2-son. — B. 33–49. — DOI: 10.7256/2454-0668.2024.2.69337. — URL: <https://journals.rcsi.science/2454-0668/article/view/361305>.